

הדף היומי פסחים א-ד

פתיחתא למסכת פסחים

"אור לארבעה עשר"

הבירור הארוך והמבלבל לכאורה על משמעותם של יום ולילה, מגיע לשיאו באתגר של הפיכת לילה ליום, המתבטאת על ידי בדיקת החמץ עם חשכה

בשיתוף בית המדרש בית אב ליצירה והתחדשות בתורה

לילה כיום יאיר

בפסוק השביעי הגמרא חוזרת לדברי דוד המלך כבפסוק השני בסדרה. בפרק קל"ט בתהילים דוד מתאר את עומק התבטלותו לפני הבורא – "אתה ידעת שבתי וקומי, בנתה לדעי מרחוק" (פסוק ב). אם בנבואתו בסוף שמואל ב המובא לפני כן בגמרא דוד מתאר את "מלתו על לשוני", בפרק קלט הוא אומר, "כי אין מלה בלשוני, הן ה' ידעת כלה". בהקשר זה גם לדוד מתחלפים היום והלילה, האור והחושך. אך שלא כמו איוב דוד שר לבורא, כ"כוכבי אור" –

"ואמר אך חושך ישופני, ולילה אור בעדני. גם חור שך לא יחשיך ממך ולילה כיום יאיר, כחשכה כאורה". בדברי דוד אלו אודות הזיקה שבין מלכות האדם למלכות הבורא מתגלה עמקו של ניסוח המשנה, "אור לארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר". איך הופכים לילה ליום, חושך לאור? זוהי שאלה הממקדת את הבירור של היחס בין מלכות האדם למלכות הבורא. ניתנה לאדם הרשות והזכות למלוך ובכך להפוך את הבריאה, מלכות הבורא, למלכות האדם ובתנאי שתהיה גילוי כבוד השם בעולם, כיון סף וכדוד כל אחד בדרכו. יתכן והסמל המובהק למד עשה אדם זה הנו בהפיכת החיטה ללחם חוקו, סמליות הפותחת את סדרת הפסוקים בסיפור יוסף ואחיו ובהעמדת "עוצמת מצרים" מול ארץ ישראל המודעת. אך מלכות האדם עלולה להיות אחרת, כזו המתוארת בספר איוב או כזו של המצרים, מלכות של שבר וייסורים, של רשע ואכזריות. במלכות זו שאין הבורא מתגלה בו, סדרי יום ולילה מתהפכים, היום הוא קללה, הלילה ברכה.

תיקון מלכות האדם על ידי הפיכתו לגילוי מלכות הבורא הייתה מטרת גאולת ישראל ממצרים. הגאולה התרחשה בחצות הלילה, כשמלכות האדם מושבתת כליל. בשעה זו פעל הבורא בכבודו ובעצמו לשנות את מערכות העולם, וחשכת הלילה הפכה לפתע לאור גדול – "מאפלה לאור גדול, משעבוד לגאולה" (הגדת פסח). מדי שנה חצות ליל חמישה עשר בניסן הנו רגע של התבטלות האדם לבורא בכדי שהוא יבוא שוב ויגאל אותנו. אך ערב לפני כן, "אור לארבעה עשר", הור"פ האדם את חשכת הלילה לאור. כשמתהר את ביתו מהפירורים המסמלים את הפיכת מלכות הבורא למלכות האדם, הנר הנדלק על ידי אב ובנו – נקודת אור זעיר בחשכת ליל – כאותן "כוכבי אור" השרים בלילה, פונה הנר כלפי הבורא בתפילה. "בוא בוראי והפוך את ביתי לכלי לגילוי מלכותך בעולם".

המשמעות המשוללת, כוכבים הנראים בלילה, הנה בעלת משקל רב במהלך הדיון. על אף ש"לא הצליח" חה"ה הגמרא להוכיח מהפסוק ש"אור" הנו "לילי", מעלתו המיוחדת של אותן נקודות אור זעירות בחשך כה אכן מגלות שהלילה הנה בעלת אור, ובזכות השי"רה שלהם, שהיא גם עת גילוי כבוד הבורא.

הזוג השלישי

הזוג השלישי מזמין אותנו להתבונן בעולמו המיוסר של איוב. על פניו, הפסוק "לאור יקום רוצח יקטל-עני וא"ביון, ובלילה יהיה גנב", מהווה הוכחה ברורה ש"אור" פירושו "יום" בשל ההנגדה בין "לאור" לבין "ובלילה". אלא שהשימוש הסמלי בביטויים חושף יחס שונה לחלוטין, ההופך את היוצרות ביחס המקובל בין יום ולילה. בפרק כד באיוב נמצאת תהייה קשה על כך שהקדוש ברוך הוא מוכן לשאת את גודל הרשע, האכזריות וניצול החלשים בעולם. הרשעים משיגים כל גבול, מפתים את נשות שכניהם, גונבים עדרים ומתחזים לרועיהם. הם לוקחים חמור מיתום ומסתובבים איתו ברשות הרבים, וגונבים שור מאל"מנה. בהקשר של האמור בפרק, יש לצפות שהפסוק יוסיף עוד נדבך בתיאור הרשע. אך הסבר הפסוק הנו קשה ביותר. למה הרשע גונב בלילה ורוצח לאור יום? מה פשר התנהגות מזוזה זו, ומהי זיקתו למהות הרשע? מסתבר שרוב הגנבים מנצלים את מסתור הלילה למלאכתם, וביום ישנים. אור היום חושף אותם לעין כל ומונע מהם את האפשרות להימלט. לעומתם יש רשעים שתאוות החמס שולטת בהם לג"מרי, והם שואפים לפעול ביום כמו בלילה. אלא שב"כדי לבצע את זממם לאור יום, עליה להיות עזי פנים. לאור היום צריך הרשע להרוג בכדי לשדוד, ועל כן הוא פוגע בחלשים.

בכך מתהפך היחס המקובל בין ברכת האור שביום לבין אימת החשכה. עצמי הטבע שבמלכות הרקיע פונים בלילה לשר לבורא; מאידך, במלכות האדם בה שולט הרשע אור יום עלול להיות מוקד ל"לילה. בשירת כוכבי האור החושך הופך לברכה; איפה שהאור מאפשר לרשע לנצל את החלש מתעצם כוח הרשע, והיום הופך לאפלה.

הפסוק השני מאיוב מעמיק את תמונת השבר שבמלכות האדם, שבר המביא להיפוך בתכנים של יום לילה. איוב מתאונן פעם ראשונה בפרק ד על גורלו המר: "יחשכו כוכבי נשפו, יקו לאור ואין, ואף יראה בעפעפי שחר". לאדם הסובל והמתייסר, חשכת הלילה הנה עת נחמה. כוכבי הלילה אינם שרים לבורא, אלא מהווים ביטוי לתפילה שיעלם האור המאיר לו את מצבו, שבלילה תתממש ברכת העלטה. תקוות הלילה עבור איוב היא שלא יתעורר לראות לאור יום את מציאותו השבורה. במצב זה התקיים היפוך מוחלט של הזמנים, "היום ההוא יהי חושך... ואל תופע עליו נהרא" (איוב ד, ג). הלילה היא שעת החסד והברכה, היום היא עת שבר ונפילה. בעולם האדם עלול היום להיות ללילה ככל שמתגלה לאורו השבר והרשעות, ודווקא הלילה עשויה לאפשר מפלט ממראות אלו ומפחד האיום של הרשעים.

בתנ"ך, ובזיקות שנוצרות ביניהם, בכדי שגורד לעומק קה של התורה שבעיקרה נשארה "שבעל פה" ולא שבכתוב. (גם אני מזמין את קוראי המדור לקחת תנ"ך ביד בכדי לעיין בפסוקים בזמן הקריאה, במי"ר חד בפסוקים הפחות מוכרים).

הזוג הראשון

הפסוק "הבקר אור ואנשים שולחו" מתאר מצי"אות גלויה ומציאות סמויה. האחים, בני יעקב, מאמינים שהצליחו במשימתם להביא מזון לרעב עבור יע"קב ומשפחותיהם בכנען. מאידך, המילה "שולחו" מרמזת שהם למעשה נשלטים, בובות בידי יוסף. הג"ביע באמתחתו של בנימין יביא אותם לשעת משבר ולהתמודדות הדרמטית של יהודה מול יוסף. לאור בקר זה יתגלה יוסף לאחיו וגם ייחשף סוד מזימתו של המלך הראשון בבני יעקב, השולט בכל ארץ מצרים – בנימין יישאר כעבד ויעקב ירד למצרים. יוסף מושך בחוטי גורלו ויעודו של עם ישראל המתהווה. אך הור"לך ומתגלה גם רובד נוסף לאור בקר זה – מלכותו של יוסף מהווה כלי להשגחתו של הבורא גם בפרנסת אביו ומשפחתו וגם במימוש ברית בין הבתרים. מה שהיה סמוי בפסוק הראשון גלוי לחלוטין בפ"סוק השני – "וכאור בקר יזרח שמש". הגמרא אינה מתייחסת לביטוי "אור הבקר" במובנו הפיזי הפשוט, אלא במובנו הסמלי, וכך צריך להבין גם את שאר הפ"סוקים. בפסוק זה המהווה חלק מדברי "נבואת דוד האחרונים" (רש"י), הביטוי "אור הבקר" הנו דימוי להופעת מלכות בישראל. בסוף ימי, דוד המלך שר ברוח הקודש, "נאם דוד בן ישי ונאם הגבר הקם על משיח א-לוהי יעקב ונעים זמירות ישראל. רוח ה' דבר בי ומלתו על לשוני". מלכות דוד מתוארת כ"אור בקר", כאור נוגה אשר הולך וגדל...אור שאינו אפל" (רש"י). תוכן הנבואה הנו שהשם כורת "ברית עולם" עם דוד המתבטא באור שהולך ומתעצם.

הזוג השני

אם הזוג הראשון עסק במלכות שבארץ, הזוג השני עוסק במלכות השם המתגלית בטבע, ביקום, ובעיקר בשמים. הפסוק "ויקרא א-לוהים לאור יום" מהווה את עיקרו של הבריאה ביום הראשון. אור יום הראשון ממלא כול, אולי גם שורש הכול, והנו השיקוף הרא"שון של כבוד השם המתגלה בממשות של הבריאה.

הפסוק השני בזוג, "הללוהו כל כוכבי אור", שוב משלים את הסמוי בפסוק הראשון. הנבראים שבטבע המתוארים במזמור קמ"ח, ובמיוחד העצמים שבש"מים, דוגמת "כוכבי האור" המקבילים לאור הנברא יום ראשון המוזכר בפסוק הקודם, ואולי אף היונקים ממנו, פונים לבורא בהלל ושבח. שירת הכוכבים מש"בחת את הבורא על עצם ברכת החיים ועל ההדר המיוחד שהתברכו בו. שירת הכוכבים כלפי הבורא תואמת את הדיבור היוצר הא-לוהי כלפי נבראיו ואת קביעת שמוניהם, בחינת "ויקרא", המביא אותם למימוש ברכת החיים שהטביע בהם. צריך להדגיש שעל אף שהמשמעות הפשוטה של "כוכבי אור", כפי שגם הגמרא מסיקה, הנה "כוכבים המאירים", גם

עד היום הפתיחה של מסכת פסחים גורמת לי צמ"רמורת ומבוכה. המילים "אור לארבעה עשר" מעלות לפני את דמות דיוקנו של אבי ז"ל עובר מחדר לחדר, ואני לצדו עם הנר בידי להאיר לו את החושך. על אף העלטה אני כבר רואה את אבי ב"קיסל" הלבן יושב בראש השולחן בליל הסדר, וכמו מרגיש את הריחות הנפלאים של מצות היד. זהו מוקד הצמרמורת.

אך גם זכור לי המפגש הראשון בשיבה התיכונית עם אותן המילים עצמן כאשר השער לחיים שכה צי"פיתי לגלות במסכת עומד חתום ונעול. למה השי"מוש החוזר במילה "אור"? כל בר דעת יודע "אור הנר" מהו, אך מה פשר הביטוי "אור לארבעה עשר"? הרי מאז שאני מכיר את עצמי אני יודע שבודקים את החמץ בערב, בחושך – לא באור! ואם מובנו של הביטוי "אור לארבעה עשר" הינו, שהולך ומאיר אור הבקר, אזי לשם מה לחייב אור הנר? ופתיחת הסוגיה מעמיקה את שבר האמון. "מאי אור? רב הונא אמר-נגהי (בקר), ורב יהודה אמר לילי". ואני לחשתי לעצמי, "זה לא יכול להיות רציני. מי בכלל יכול לט"עון שמשמעו של המילה "אור" הוא לילה – חושך?" ועוד, במסגרת ניסיון הגמרא להכריע לפי אחת משיטות רב הונא ורב יהודה, מובאת סדרה של שבעה פסוקים ושמונה ברייתות (סוגיות לא מעטות בתל"מוד בניויות על דיונים סביב שבע מובאות, דוגמת שבעת המחלוקות של רב ושמואל, שכתבתי עליהן, בפרק "כל הגנות" במסכת עירובין). על אף הקריאה הפשוטה של הפסוק, "ויקרא א-לוהים לאור יום", ושל פסוקים אחרים, המלמדת שפירושו של "אור" הוא "נגהי", לאחר דרך חתחתים הגמרא אינה מצלי"חה לבסס אף אחת מהשיטות. ושוב מתעוררת תמיהה – אם מטרת הבאת הפסוקים היתה להוכיח אחת השי"טות, אזי חזרנו למשבצת הראשונה עם ידיים ריקות! לשם מה הביאה הגמרא את הפסוקים אם היה ידוע מראש שאין בהם בסיס להוכחה?! מול הקוהרנטיות המיוחלת שתקנה משמעות לאותה שעה כה חיונית של בדיקת החמץ, לימוד הקטע משאיר הרושם של פרגמנטים שאין ביניהם כל קשר (ראו בבוקס?).

השער הנעול להבנת המשנה ופתיחת הגמרא, מהוות, עד היום, בסיס למשבר אמון עבור צעירים רבים אודות הגמרא בכלל ומסכת פסחים בפרט. לפני מספר שנים בפנייתי שוב לעיון במסכת ה"פתעתי לגלות בשבעת הפסוקים מבנה מובהק בעל קוהרנטיות ורצף המקנים למשנה עומק אמיתי. המ"בנה הנו של שלש זוגות וההשלמה של הסדרה בפ"סוק השביעי.

הזוג הראשון: "הבקר אור והאנשים שולחו" (בראשית מד); "וכאור בקר יזרח שמש" (שמואל ב כג). הזוג השני: "ויקרא א-לוהים לאור יום" (ברא"שית א); "הללוהו כל כוכבי אור" (תהילים קמח). הזוג השלישי: "לאור יקום רוצח, יקטל עני ואביון ובלילה יהי כנגב" (איוב כד); "יחשכו כוכבי נשפו יקר לאור ואין, ואל אראה בעפעפי שחר" (איוב ג). והפ"סוק השלישי: "ואומר אך חושך ישופני ולילה אור בעדני" (תהילים קלט).

המבנה הברור של שלשת הזוגות מלמד שהמטרה המוצהרת של הוכחת אחת השיטות מכסה על התח"ביר התורני האמיתי המוטמע בקטע. מסתבר שהגמי"רא מזמינה אותנו לעיין בהקשרם של הפסוקים

לימוד יומי

שבת, נא בטבת < שיש, נכ בטבת

פסחים ד < פסחים י **בבלי**

ישעיה לא-לב < ישעיה מג-מד **מקרא**

פסחים ז, ה-ו < פסחים ח, ט-ה **משנה**

זכיה ומתנה ג < זכיה ומתנה ט **רמב"ם**

רמב"ם ג"פ

ביכורים ו-ח < שמיטה ויובל יב-יג, בית הבחירה א